

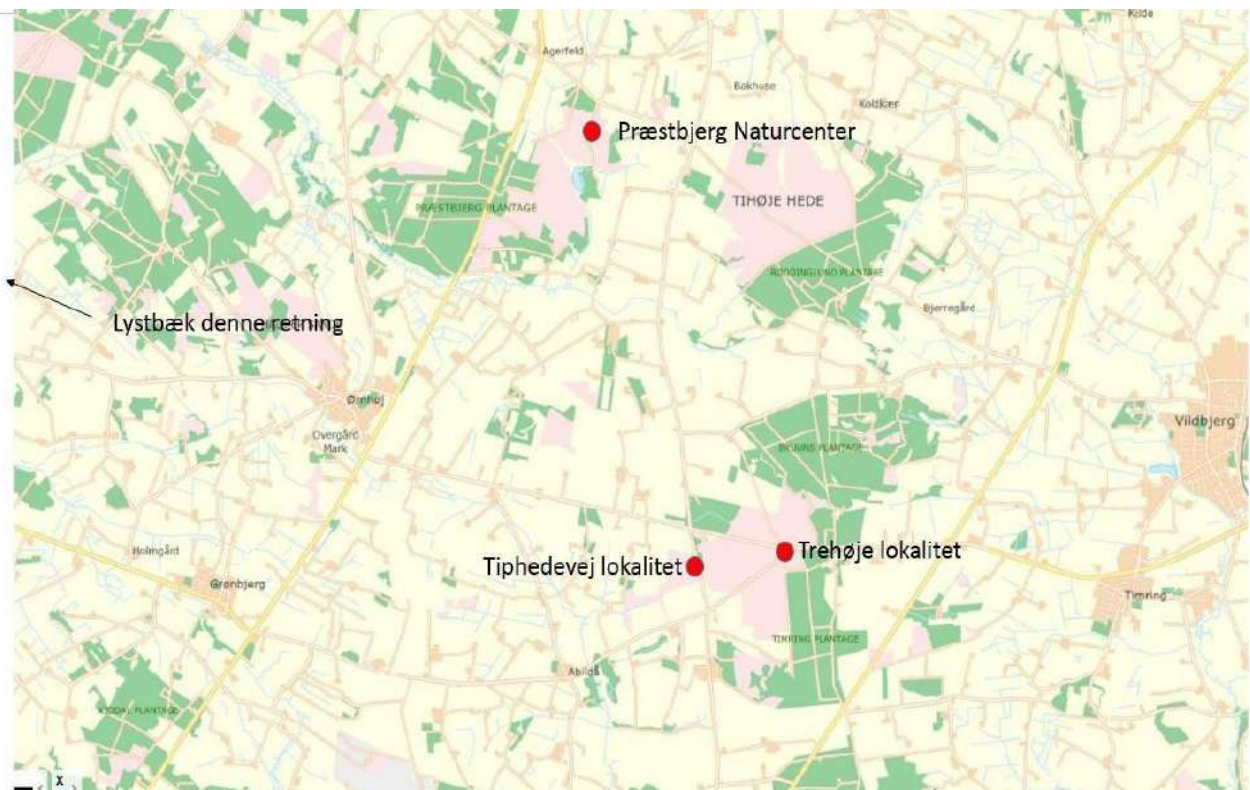

Nordisk Kulturlandskabsforbunds workshop: ”Nordiske Kulturlandskaber møder Får til Kanten og Vandre Hyrden” hos vandre-hyrder på heden og Berit Küllerich på Lystbækgaard. Den 31. aug.- 1 september 2014

Referat ved Nina Karin Svanborg (*Får til Kanten*)
 og Annette Rosengaard Holmenlund (*Sheep and Goat Consult*)
 med bidrag fra Anna Bodil Hald, (*Natur & Landbrug ApS*)
 Fotos: Annette Holmenlund hvor intet andet er nævnt.

Formål med mødet: Nordisk Kulturlandskabsforbund har i samarbejde med Får til Kanten igangsat et lille projekt med måling af effekt af vandre-hyrde i kombination med afbrænding af småfelter på hede. Vi vil i felten fremvise og diskutere effekten på natur og kulturværdier af forskellige hedeplejemetoder, herunder afbrænding og afgræsning med vandre-hyrde. De normale plejemetoder på den vestjyske hede, f.eks. tørveskræl, lynghøst, mekanisk rydning af vedplanter, græsning med får i folde vil også blive inddraget. Mødet skal være fælles inspiration og workshop.

Målgruppe: NKF-medlemmer og alle andre med viden om, praktisk erfaring og interesse for pleje af hedens natur og kultur.

Hvad er vandre-hyrde?

Drift med vandre-hyrde betyder, at hyrden kan føre fårene derhen, hvor man ønsker at de spiser af vegetationen og holder fårene væk fra områder, der skal græsses på andre tidspunkter. Undervejs vil fårene nippe af vegetationen - på opholds-områder vil de æde noget mere. Vandre-hyrden kan på denne måde hele tiden føre fårene til nye arealer med frisk vegetation. Det holder fårene meget af. Samtidig kan hyrden sikre områder med særlige arter det rette græsningstryk og -tidspunkt. Hyrden holder fårene på luftige områder i varmt vejr og tager lavninger i periode med koldere vejr. Denne græsningsform har også den fordel, at det ikke kræver opsætning af permanente elektrisk hegn på store arealer, men kun hegn til nattefold.

Drift med vandre-hyrde betyder også, at hyrden i tilfælde af tilstedeværelse af større delområder med f.eks. blåtop, bølget bunke og invasive arter, der skal have en græsningsomgang over flere dage, kan placere et midlertidigt hegn og efterlade dyreflokken i den midlertidig hegning i flere dage. Vandre-hyrden har hele tiden føling med hvor der er behov for indsats. Vandre-hyrden kan foretage supplerende manuel naturpleje undervejs, lave registreringer af arter og samle salgbare produkter fra heden.

Referat fra søndag den 31. august.

1. Rundvisning med Torben Egebjerg på Øster Lem Hede.

Øster Lem Hede er en morænebakke der ligger 75 meter over havet. Imod nord er der et kildevæld, hvorfra vandet i dag dog rinder meget sparsomt.

For 2500 år siden blev Øster Lem Hede taget i brug med ard som landbrugsland og 300 ha har været dyrket i 1000 år. Det blev forladt grundet forsumpning af visse områder. I 1930'erne var der hede med rensdyrlav. I dag fremtræder det meste af heden ret tør og med tæt vegetation. Der er flere steder fint med hedens følgearter, bl.a. plettet gøgeurt.

Heden er kulturhistorisk meget interessant. Her er fundet hustomter fra jernalderboliger. Vi så terrassedannelse, som var menneskeskabt for dyrkningens skyld. Her har været anvendt svedjerug i middelalderen.

Behandling af Øster Lem Hede de seneste år:

- Hede delvist afbrændt i 2005.
- Noget hede er ikke brændt og viser sig som revling og gammelt næsten dødt hedelyng.
- En del af den hede, der ligger højt, er afbrændt og giver forynget lyng og god Biodiversitet.
- Andet hede har været brændt, men da det ligger lavt har blåtop næsten overtaget området. Men der er stadig hedelyng tilbage i bunden.
- Alle områder viser tegn på tilgroning med birk og gyvel.
- Der er plettet gøgeurt langs med stierne ved det afbrændte lyng, samt tormentil og andre arter, der stedvis viser god naturtilstand af hede.

Hvordan er det blevet sådan? Større nedbørsmængder, flere næringsstoffer samt manglende pleje favoriserer blandt andet blåtop.

Hvordan ønsker vi at arealet skal blive? Det skal helst blive en lynghede i autentisk drift med høj biodiversitet af hedens følgearter, men især også skånsom frilægning af kulturspor fra Jernalderen.

Hvilke tiltag skal udføres? Får til Kanten har fået tilsagn om tilskud til naturpleje. Der kan søges om 2000 kr. pr. ha til 85 ha, hvis alt tages med. Det kan desværre ikke dække omkostningerne til afgræsning af et areal så langt væk fra Lystbækgaard pga. store udgifter til transport. Får til Kanten vil gerne skaffe flere midler, så plejen kan komme i gang. Evt. fra lokale donatorer eller fonde. Hvis der skaffes disse midler, forventes det, at Naturstyrelsen bidrager til plejen med afbrænding. Får til Kanten har beregnet at pleje med vandre-hyrde med udgangspunkt fra Lystbækgaard vil koste 320.000 kr i de første år. Græsningsstøtten kan højst blive 170.000 kr, og det er nødvendigt at fraregne arealer, der ikke kan afgræsses, så måske er 130.000 kr mere realistisk. Altså mangler der ca. 190.000 kr pr. år. til at lave vandre- hyrde fra Lystbækgaard. En anden løsning kunne være, at Øster Lem Hede kunne afgræsses med mobilt hegn og lokal arbejdskraft. Evt. kunne en lokal vandre-hyrde assistent uddannes, jf. Thorbjørn Stenholms indlæg (pkt 7). Det er vigtigt at inddrage museet og borgere, og der er basis for en hurtig indkaldelse til møde for at få afbrænding og afgræsning i gang i 2015.

*Øster Lem Hede.
Overfladescan, der
viser voldene mellem
jernalderagre og
vandets
erosionskløfter.*

*High Nature Value
(HNV) for Øster lem
Hede. Kilde
Arealinfo 2014.
HVN værdierne er 4
centralt og 5 i
kanten.*

Øster Lem Hede med stedvis fin hede-biodiversitet, mange problemarter og mange flotte - men skjulte - kulturspor. Museumsinspektør Torben Egebjerg foreslår, at der skal en fond til at hjælpe med plejen. Arealet er for lille til økonomisk bæredygtig hyrdedrift, og hegning med stolper er måske problematisk pga. de arkæologiske interesser. Fra venstre Martin, Anna Bodil, Mons, Kira og Torben.

Fra Øster Lem Hede er der udsigt til Ringkøbing Fjord, men udsigten er ved at gro til i gyvel. Det kan fårene afhjælpe, men det kræver lokal opbakning og finansiering at få det i gang.

For 2500 år siden blev der skabt terrasser til dyrkning her og der var et samfund i 1000 år. I alt blev 300 ha opdyrket. Fra venstre Bjørn, Berit, Nina, Kira, Hans Jørgen, Mons, Anders og Torben.

Mere nedbør og stort nedfald af kvælstof fra omkringliggende landbrug favoriserer blåtop, som er skudt frem, efter at hedelyngen blev svækket og afbrændt uden efterfølgende græsning. Der skal afgræsses for at genetablere heden, så den atter bliver fremkommelig og rig på hedens arter. Fra venstre Ole, Bjørn, Nina, Martin, Hans Jørgen, Marie.

2. Demonstration af hyrdens arbejde på Præstbjerg Naturcenter

Får til Kanten afgræsser 50 ha ved Præstbjerg Naturcenter med vandre-hyrde. Får til Kanten har lejet jorden af Herning Kommune for at udføre plejen og har til gengæld fået lov til at søge støtten til naturpleje fra maj 2014- september 2018.

Der sættes 350 moderfår ud i marts som laver højt græsningstryk på blåtop. De går der ca. en måned og flyttes f. eks. til Trehøje, hvor de afgræsser blåtop. Derefter kommer fårene tilbage til Præstbjerg. Får til Kanten regner med 500 moderfår til 500 ha hede som økonomisk bæredygtigt grundlag for 2 fuldt uddannede hyrder.

Hyrderne saver træer ned, trækker småtræer op og registrerer forekomst af planter og dyr, når der ikke flyttes får.

EU- støttereglerne siger at 50 % af planterne (græs og bredbladede urter) imellem lyngen skal være tydelig afbidt. Der er ikke krav til afbidning af lyng for at opretholde anerkendelse af plejen på de støtteberettigede arealer.

Martin Brink: Ved afbrænding mangler der samme år og måske også følgende plantedække nok til at opfylde EU- kravet om 50 % plantedække, som er baggrund for tilskud.

Hvis man afbrænder 5- 10 % dvs hvert 10. til 15. år, kan man så blot lave det som standardfradrag i støtten uden at skulle markere HVOR der er afbrændt? Hvis der f.eks. har været revling, går der lang tid inden ny hede vegetation viser sig. Dette spørgsmål ville Martin Brink tage med hjem. Martin har efterfølgende svaret: ”Det er ikke muligt at tegne en tilsagnsmark ind på 10 hektar og kun søge tilskud til de 9 ha, når det afbrændte areal roterer i løbet af årene. Der findes dog den mulighed, at man søger en dispensation til afbrænding i det pågældende år for det pågældende delområde. Så får man ikke årets udbetaling på dette delområde.” Fra naturplejerens side ville det ideelle være at afbrænding og slåning var gyldige driftsmetoder for heder, der får støtte gennem ’pleje af græs- og naturarealer’ under ordningen ”tæt lavt plantedække”, så slåning og afbrænding af lyngen ikke gav fradrag i plejetilskuddene.

Præstbjerg hede.

*Anders Horsten med en afbrækket Cypres-Ulvefod (*Lycopodium tristachyum*), som er rigtig sjælden. Den vokser på Præstbjerg hede, men er ikke indrapporteret til Miljøportalen. Cypres-Ulvefod har naturkvalitetsværdi = 6 (næsthøjest), er Bilag V art og rødlistet som EN (moderat truet). Med en cirkel her kunne cypres ulvefod have bidraget med 4 HNV point og derfor sammen med passive point nok til at få tilskud.*

Præstbjerg hede. Vi tjekker at fårene har ædt blåtoppen ordentligt. Den er reduceret kraftigt ved første afgræsning i april, men har sat frøstande. Fårene har dog senere afgræsset disse.

Fra venstre. Martin, Anders, Anna Bodil, Thorbjørn, Kira, Hans Jørgen, Ole, Bjørn, Mons, Berit.

Grill session Præstbjerg Naturcenter. Ole Knudsen fra Naturstyrelsen, fårehyrde Geeke Jonker og landmand Tobias Fundal nyder synet af den hyrdede fåreflok, mens bålet gøres klar til madlavning.

Kogekone Anna Nielsen anretter dejlige salater til det grillede fårekød. Foto Anna Bodil Hald

Kommentarer i øvrigt:

Mons Kvamme: Enebærs udbredelse bør kontrolleres, fordi den breder sig meget og kvæler voksestederne for de lyskrævende planter. Mons har stærk erfaring med dette i Norge, men kender også mange eksempler fra Danmark.

Får til Kanten har afbrændt blåtop og erfaringen har vist, at afgræsning undertrykker udbredelsen, idet tuerne forsvinder. Man ser tydeligt at selv om blåtoppen har blomstret, så har fårene ædt frøstandene og bladene, imens kun tuerne og de nøgne frøstængler står tilbage.

Der er 200 dyrearter, der æder lyng, men ingen æder revling bortset fra blomster under blomstringen. Revling laver allelopati, dvs. den hæmmer væksten af andre arter. Specielt hedelyng er følsom over for de giftstoffer som revlingen udsondrer. Afbrænding forrykker balancen imellem lyng og revling, til lyngens fordel, fordi lyngens frø spirer efter røg. Der er mange flere lyngfrø og kun få revlingfrø, der spirer efter en afbrænding (iflg Vigdis Vandvik, Bergens Universitet).

Vi besøgte et område med revling, hvor dyrene ikke yndede at græsse. Området viste et af hede-tilskuddets dilemmaer. Her vil man bedst kunne opretholde tilskud, hvis man ikke afbrænder. Der er et tilskud til arealer med dværgbuske – græsset eller ej. Afbrænder man revling for at få hedelyng mv. vil revlingen dø, og man mister derfor tilskuddet indtil ny vegetation kommer. Martin Brink har dog efterfølgende præciseret, at det kun er arealer med dværgbusken hedelyng, der er undtaget for græsningskravet. Revling græsses ikke og kan derfor heller ikke kan få græsningsstøtte: ”Revling ikke ok. Hvis man skal opfylde betingelse om tæt lavt plantedække på heder, så gælder at 50 % af græs eller andre planter mellem hedelyngen skal være afbidt for hver 100 m², og at hele arealet skal bære præg af afgræsning. Det er altså kun hedelyng, som er lempeligt behandlet, ikke revling.”

Mekaniske plejemetoder:

Vi så områder, hvor der har været slagleklipping og fjernelse af lyngen.

Hans Jørgens Degn: Hvis man bliver ved med at slå heden bliver jorden forsuret og dermed forsvinder bufferkapaciteten, lyngen og hedens følgearter har svært ved at gro.

3. Ideudvekslings Workshop:

Martin Brink, NaturErhvervstyrelsen, fortalte om nye EU regler og krav til naturgræsning.

GLM (= regler om god landbrugs- og miljømæssig stand") bortfalder i fremtiden på naturarealer, dvs. slåningskrav bortfalder. Desuden bortfalder krav om gødningsplan, da man ikke må tilføre gødning til arealet. Kontrollen bliver udsat til 15/9. 1 års tilbagebetaling pga. underkendelse af arealer vil ikke gå ud over de andre år. Desuden er der muligheder for at vælge imellem tæt lavt plantedække og græsningstryk (antal storkreaturer). For fremtiden gives støtte til naturpleje kun til Natura 2000 arealer eller §3-arealer med høj HNV (High Nature Value) (mindst 5 HNV-point). Er der blot et hjørne i en markblok med høj HNV vil en mark kunne godkendes. Naturarealer får 2600 kr per ha i tilskud i fra 2015 og frem. Til gengæld kan de ikke få enkeltbetaling.

Tilskud til afgræsning af naturarealer søgt fra 2015 og frem kan få 2600 kr pr ha. Er der søgt inden 2015 er satsen stadig 2000 pr Ha. De færreste heder har opnået enkeltbetaling og det er derfor ikke relevant at diskutere.

Om HNV: HNV indeholder 8 passive point: kystnærhed, lavbund, skråning/skrænt, §3-areal, nærhed til §3-areal, nærhed til småbiotop, ekstensiv landbrugsdrift og økologisk drift. HNV indeholder desuden 6 biologiske point, hvor planterne udgør 3 point samt 1-2 point for rødlistearter. Derfor kan der opnås 3-5 point ved at registrere plantearter, der er karakteristiske for pågældende naturtype. Dvs. at tilstedeværelsen af arter, der indikerer god naturtilstand for den pågældende naturtype, er værd at indberette. Det er kun kommunerne og Naturstyrelsen der kan indberette arter til HNV. Rødlistearter fra Fugleognatur-databasen anvendes også. Det gælder altså om at få kommunen ud at registre arter, eller at en plantekender gør det for dem.

Mens lavbundsarealer let får passive point nok til støtte, er det ikke tilfældet for indlandsheder. Anna Bodil gjorde opmærksom på, at vedr. HNV, så scorer heder generelt lavt. Øster Lem Hede har kun 3 HNV point, dog 4 langs randen, fordi den er afgrænset af et levende hegn. Martin har senere informeret om, at "heder og andre § 3 arealer, som ikke meldes ind som landbrugsarealer med ekstensiv drift i NaturErhvervs indberetningssystemer (fx mange heder), alligevel vil modtage et HNV point for ekstensiv drift fra 2015. Det sker fordi man antager at driften er ekstensiv (det vil i denne sammenhæng sige "ikke-intensiv", og omfatter derfor også arealer, hvor der slet ikke gøres noget, eller hvor der sker en afbrænding m.m.)." Fra og med 2015 kan Øster Lem Hede så få 4 passive point og 5 langs randen takket være et levende hegn!

Marie Gravesen. Bachelor i "Kulturvård, Landskapsvårdens hantverk" Sverige:

Marie Gravesen fortalte at Sverige har statsstøttede kulturresevater, der går på bygninger, landskaber og kundskaber. Der skelnes imellem naturreservater og kulturresevater (hvor hede, der er kulturskabt, bør høre til). Der er ca. 30 bedrifter, der får støtte til at lave gammeldags traditionelle driftsformer, som publikum kan se og lære af.

Statsstøtte til kulturlandbrug er altså f. eks. skolelandbrug hvor traditionelle landmænd får penge for at vise og undervise i de kundskaber, de altid har brugt.

I Sverige støtter man for eksempel også arealer med store træer, som der altid har været græsset under.

Anders Horsten. Mariager Fjord Kommune

Kunne som udgangspunkt ikke bruge får i plejen: Kommunens arealer drives med små indhegninger, der lejes ud. Det giver risiko for forringet biodiversitet, fordi fårene æder urterne først og ikke græsser godt nok på de arter, som man ønsker de skal bekæmpe.

Anders fortalte om pleje, hvor de først fjernede de store træer, dernæst vandede enebær for at beskytte dem, og derpå udførte afbrænding. Plejen var efterfølgende afgræsning med højlandskvæg eller dexter, der kom på arealerne tidligt på året og sent hjem. Satsede på overgræsning de første år. Områderne blev overvåget og plejen formidlet. Billeder af arealer græsset af kvæg viste, at der var masser af enebær og græs. Mons kommenterede, at dette er det sædvanlige billede, når man afgræsser heder med kvæg. Resultatet er enebær og græs.

Anders kunne godt se, at naturdrift med vandre-hyrde giver bedre resultater for biodiversitet. Det kunne f.eks. være en løsning, hvor Anders bor, nemlig i Rebild Bakker.

Løst og fast

Vi kan registrere vore naturprojekter, som f. eks afbrænding og hyrdning på www.naturdok.dk.

Hvis man afgræsser gammel lyng før afbrænding, risikerer man, at lyngen ikke kan brænde, fordi al blåtop (som brænder rigtig godt) er ædt. Desuden vil dyrene træde den gamle lyng i stykker og lyngen går ud, hvis der afgræsses i flere år inden foryngelsen.

Mons: Ørnebregner skal slås 2 gange årligt og bladene skal fjernes. Så dør den efter ca. 3 år. En mulighed er at placere mineralerne midt i ørnebregnerne, da de ikke tåler tramp.

Martin Brink syntes, at der burde kunne skaffes midler til at lave et katalog over plejemetoder for heder. Vi var mange samlet, der kunne løfte denne opgave. Berit Kiilerich vil gerne være medforfatter til dette katalog med titlen: Guide til HNV på heder med autentisk drift. Annette og Mons er sikre medforfattere. Flere andre af deltagerne er meget relevante.

Mandag den 1. september

4. Berit Kiilerich, Lystbækgaard.

Berit fortalte om sin vej til uddannet fårehyrde og hvordan hun uden at eje jord holder en fåreflok på 700 moderdyr af den nordiske oprindelige korthale fårerace spelsau. Kødet har ikke første prioritet, idet bestanden er under opbygning. Første prioritet er at sikre de smukke hedelandskaber med stor biodiversitet af hedens planter og kulturhistorisk korrekt pleje. Har pt. 450 ha natur i afgræsning. Indgået samarbejde med Får til Kantene, der lejer fårene, driver arealerne og søger tilskud hjem.

Den gamle nordiske fårerace spelsau har dobbelt udlag. De opbygger fedtdepoter om sommeren til forbrug om vinteren. De spiser bark som geder og er tilpasset vintergræsning med lavt fødeudbud og de kan læmme ude på arealerne. Spelsau skal være 1½ år før de kan slagtes. De er velsmagende og giver ca. 25 kg kød.

5. Mons Kvamme, Norge

Mons Kvamme driver på Lyngheisentret Lygra, Bergen i Norge, 150 ha kyst-lynghede med mosaikafbrænding og græsning med vildsau. Kystheden har været drevet med 'ild, økse og græssende dyr' gennem flere tusinde år og er kulturbetinget. Hvis lyngen bliver gammel og grov, overvokses den med revling og enebær. Uden disse kontrollerede afbrændinger vil landskabet blive mere brandfarligt. Kontrolleret afbrænding er en 5000 år gammel tradition, der bestod i Norge op i 1900 tallet. Afbrændingen er medvindsafbrænding, der foregår fra oktober til marts/april og i områder på 2-3 ha. Afbrænding stimulerer fremspiring af hedens planter, der er tilpasset denne drift.

Hedelyng ikke bare spirer fra frø, men skyder også fra basis efter brand. Også urfuglen er tilpasset mosaikafbrændingen, der foretages med 15-20 års mellemrum. Mons har hjulpet Berit med at genindført mosaikafbrænding i Danmark siden 2009.

Fårene er ude hele året og nye skud fra hedelyng om vinteren er helt afgørende. Der skal være 1,5-2 ha velholdt lyng per moderfår. I Norge er heden ikke fredet. Heden opretholdes som et produktionsland, der kan få støtte til drift. Ud over lammekød og uld produceres honning. I Danmark betragtes heden som natur.

Mons mener at Danmark forherliger og besynger hedens skønhed, men ikke som i Norge udnytter den som naturressource, som vi burde, så den kan bidrage til madproduktion.

6. Annette Holmenlund, Fårekonsulent

Annette præsenterede en samlet opgørelse over, hvor mange dage får skal bruge på et område med forskellig natur ud fra erfaringer med 30 hyrder i Holland. Annette gennemgik et regneeksempel for pleje af Øster Lem Hede med vandre-hyrde med udgangspunkt fra Lystbækgaard. Prisen er 426.500 kr per år de første år for pleje af de 85 ha. Det inkluderer leje af modefår for 500 kr per år per styk samt transport for samlet 64.000 kr per år.

Vedr. naturpleje oplyste Annette, at gyvel især ædes af spelsaufår om vinteren. Hybenrose kan holdes nedent hvis fårene passerer to gange om året.

7. Thorbjørn Stenholm, Nationalpark Thy, har fundet 350 ha hede, der trænger til afgræsning med vandre-hyrde i Nationalpark Thy. Thorbjørn arbejder med en forretningsmodel for vandre-hyrde. Vandre-hyrder kan fremme beskæftigelsen og være naturambassadører. Hyrderne kan også medvirke til sankning af bær.

Socialforvaltningen i Thy kan finde folk, der vil indgå i uddannelsen. Thorbjørn forestiller sig ikke fuldt uddannede hyrder, men hyrder, der kan navigere med fårene på arealerne og supplere med registreringer og bærsamling (hyrdeassistent/1 års opkvalificering af egnede kandidater). Hyrderne suppleres så af fagkundskab vedr. hunde, fåreklipping, læmning, tilskud, naturpleje etc. AMU-kurser kan uddanne hyrderne. Der er dog stadig mange aftaler, som skal i orden før der er realiteter, men der er baggrund for en ansøgning om socialfondsmidler.

Det er vigtigt at sikre afsætning af produkterne fra naturplejen (dvs. får og lam) Thorbjørn har talt med et slagteri, som mener at kunne afsætte 1600 lam pr år.

Thy Skovdistrikt afbrænder med 25 års mellemrum. Mons og Får til Kanten: Der skal afbrændes ca. hvert 15. år, hvis lyngen skal forynge sig til afgræsning. Fårene tager kun de nye skud. Hvis heden skal græsses om vinteren bl.a. for at æde bjergfyr, skal fårene ikke æde de nye lyngskud om sommeren. Det kan reguleres med vandre-hyrde. Hyppigere slåninger eller afgræsning hæmmer lyngens bladbill, der ifølge naturstyrelsen især angriber ældre lyngplanter.

8. Søren Espersen, kulturlandskab.dk, har mange gode ideer til at anvende hedernes råvarer og sælge gourmet-specialiteter fra heden. Søren har været med til at udvikle medisterpølser og ølpølser med tyttebær og enebær for Lystbækgaard. Han laver smags-events med kokke, der prøver landskabets urter i pølser og retter. Der er støtte til den slags projekter. Han vil gerne være med i flere af denne slags projekter for at få de lokale specialiteter markedsført. Søren vil gerne forvalte kulturlandskabet gennem kulturhistorisk dyrkning, f.eks. svedjerug, som kan være med til at forny heden i en 30-90 års cyklus. Berit Kiilerich foreslår, at hans forsøg foregår på arealer, der ikke vokser hedelyng på, men som kan genetableres til lynghede.

9. Felttur til områder med afbrænding med og uden drift med vandre-hyrde på Tiphedevej/Trehøje-området.

Resultater af 3 års afbrænding og afgræsning på heder med meget blåtop

Vi sluttede af med at se de gode resultater af afbrænding og afgræsning på Tiphedevej og Trehøje ved Vildbjerg, som Får til Kanten har afbrændt og afgræsset i henholdsvis 3 og 2 sæsoner. Resultaterne er slående. Naturen er vendt tilbage til god tilstand. Blåtop er trængt tilbage og hedelyng og tyttebær er kommet frem i afbrændingsfelterne. En interessant observation er, at hedelyng busker sig og breder sig tæt ved jorden, når den afgræsses. Det giver stærkere lyng som lettere tåler frost, fordi den er tæt ved jordens varme.

Anna Bodil fremviser de først afbrændte arealer på Poul Nielsens hede ved Tiphedevej. Får til Kanten har afgræsset her siden 2012 i fast fold og afbrændt første gang i 2011, hvor en lille flok får ejet af Naturstyrelsen afgræssede.

Poul Nielsens hede Tiphedevej. Afbrænding giver masser af tyttebær og nye skud af hedelyng, men det er et problem, at EU tilskuddet faktisk ikke kan udbetales, så længe der ikke er tæt plantedække, og arealet derfor skal tages ud. Det er nødvendigt med afgræsning umiddelbart efter afbrænding for at sikre mod tilgroning med blåtop.

Poul Nielsens hede Tiphedevej. God stærk hedelyng 3. år efter afbrænding. Det første afbrændingsfelt fra 2011 viser rigtig gode resultater.

Fast fold på Poul Agergårds hede – Trehøjeheden lige øst for Tiphedevej. I forgrunden tv ubrændt lyng, der er afgræsset. Til højre afbrændt lyngheide, der er afgræsset. I baggrunden uden for hegnet ser vi træer og blåtop der breder sig på en hede, som hverken er afbrændt eller afgræsset.

Søren Espersen noterer, at den unge lyng efter afbrænding og afgræsning har store blomster, som sidder på korte forgrenede skud. Man ser tydeligt at planten har været afbidt af får. Sidste års afbrænding og afgræsning har pyntet på sydvestsiden af Trehøje ved Vildbjerg.

Et spor lavet af hedehøvlen i 2002 blev undersøgt.

Arealet, hvor der har været anvendt hedehøvl, er helt fladt og meget artsfattigt på urter og her vokser kun spinkle lyngplanter. Ideen har været, at skaffe råjord ved at fjerne tørvelaget og næringsstofferne fra heden og derved favorisere lyng og rensdyrlav. Behandlingen har langtidsvirkning, men den har også store konsekvenser for biodiversitet og kulturspor. Det indså alle. De arter, der har størst fordel af behandlingen er rensdyrlaver, der er langsomt voksende og ikke optager næring fra jorden men fra luften og regnen.

Kira Jørstad Klinkby, Holstebro Museum, påpegede at det er godt, der anvendes afbrænding og afgræsning i stedet for den af Herning kommune oprindelig planlagte hedehøvling. Derved skånes de gamle hjulspor, som efter hendes bedste skøn kan stamme fra bronzealderen. Dette skyldes at de tager retning imod gravhøjene, som er fra bronzealderen. Topografien, registreret ved laserscanning, kan ses på arealinfo.dk under "højdemodel", og den var særlig spændende for Trehøje og på Øster Lem Hede.

Kira Jørstad Klinkby, Holstebro Museum, påpegede at det er godt, der anvendes afbrænding og afgræsning i stedet for den af Herning kommune oprindelig planlagte hedehøvling. Derved skånes de gamle hjulspor, som efter hendes bedste skøn kan stamme fra bronzealderen. Dette skyldes at de tager retning imod gravhøjene, som er fra bronzealderen. Topografien, registreret ved laserscanning, kan ses på arealinfo.dk under "højdemodel", og den var særlig spændende for Trehøje og på Øster Lem Hede.

Poul Agergaards hede ved Trehøje. Her står vi på et spor efter hedehøvlen, som arbejdede i 2002 på dette sted ifølge Hans Jørgen Degn, der forklarer at høvlens arbejde var at fjerne næringsstoffer og skabe plads til rensdyrlav. Marie Gravesen var forundret over denne behandling af naturen, som ikke er kulturhistorisk traditionel drift og som desværre også ødelægger gamle hjulspor. Resultatet er flad struktur med lidt spinkel, men dog dækkende hedelyng og lavarter. Få andre planter er kommet i sporet efter høvlen. Der er dog klokkelyng i kanten hvor vandet siver fra højt til lavere terræn.

*Gamle kulturspor på hederne ved Tiphedevej.
Kilde:
Danmarks Højdemodel via Arealinfo.*

Gamle kulturspor på hederne ved Tiphedevej. Kilde: Danmarks Højdemodel via Arealinfo. Til allersidst så vi 8 ha, som i 2013 var blevet slået af Herning kommune og lodsejeren på Trehøje efter barfrostskader i området vinteren 2012/13. Det så rigtig dødt ud nu, ringe genvækst og der er for langt imellem de nyspirede lyngplanter til at støtten kan oppebæres i de næste par år. Det havde været bedre at afbrænde i tide, men dette ønske fulgte kommunen ikke, da lyngslåmaskinen var i sving.

Vi havde under HELE kurset virkelig gode diskussioner og konstruktive forslag. Skulle nogen have nogle vigtige pointer, som vi har glemt at referere, så hører vi det gerne.

Vi afsluttede med at se det afhøstede lynglandskab, som blev til ved at lodsejer og Herning kommune misforstod Får til Kantens plejeplaner. Lyngen var gået ud på grund af frostska-der vinteren 2012/13 og Får til Kanten ville gerne have afbrændt den, så moslaget kunne nedbrydes og nye frø kunne spire. Nu går det meget langsommere, men fårenes tråd er dog bedre end ingenting. Det er håbet, at der vil komme nye lyngspirer fra frø, men det bliver nødvendigt at melde, at 8 ha ikke har plantedække til at oppebære støtte i de næste par år. Det koster 16.000 kr. pr. år Og det ser heller ikke godt ud i landskabet. Så det blev en økonomisk bet for Får til Kantens vandre-hyrde-projekt.

*Aftensmadens forret er anrettet af Anne på Lystbækgaard den 1. september.
Foto Anna Bodil Hald*

Her kommer 400 får, der bliver flyttet af vandre-hyrde ved Præstbjerg Naturcenter 2 uger efter mødet.

*Får til Kanten, Berit Kiilerich og Annette Holmenlund siger mange tak for et godt møde.
Foto Mons Kvamme.*

Tak til alle deltagere og oplægsholdere for gode diskussioner.

Tak til 15. Juni Fonden, som har støttet Nordisk Kulturlandskabsforbund, så det var muligt at afholde dette møde og desuden foretage registreringer i afbrændte felter med og uden vandre-hyrde.

Tak til Berit Kiilerich, Lystbækgaard, for at øse af sin store viden om hedens kultur og pleje, og for at stille faciliteter til rådighed.

Og tak til Jørgen Toft for hans store hjælpsomhed med faciliteter og logistik.